

УДК 811.161.2'373.46:001.4

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-29

О.Г. ЛИТВИН,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

«РЕПРЕСОВАНІ» ТЕРМІНИ В ПЕРЕКЛАДНИХ СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ШКІЛ

У статті висвітлено проблему повернення до сучасної технічної термінології ідеологічно вилучених терміноодиниць. Проаналізовано «Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Науки про Землю і Космос», виданий у Києві 1998 р., «Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики» за редакцією А. Рудніка, виданий у Харкові 1999 р. та «Російсько-український словник з інженерних технологій» із термінографічної серії СловоСвіт, виданий у Львові 2013 р. Виявлено «репресовані» терміни в усіх аналізованих лексикографічних працях, підготовлених і виданих різними українськими термінологічними школами.

Мета статті – на основі аналізу «репресованих» термінів, зафіксованих у сучасних лексикографічних працях, виявити тенденції унормування української технічної термінології, спільні для вітчизняних термінологічних шкіл.

Проаналізувавши термінний матеріал цих термінографічних праць, зауважили, що автори всіх зазначених словників обґрунтовано продовжують відроджувати автентичні українські терміни. Вони чітко на першому місці у словниковій статті подають терміни, рекомендовані постійним науковим термінологічним семінаром Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держспоживстандарту та Міністерства освіти і науки України, а також ви могами Державного стандарту, серед яких є терміноодиниці, вилучені з технічної термінології за часів тоталітаризму. Виявили, що лексикографи Львівської політехніки послідовно продовжують традиції українських термінологів 20-х рр. XX ст., працівників Інституту наукової мови ВУАН і використовують методи опису термінологічного матеріалу, характерні для «золотого десятиліття» української термінології.

У дослідженні застосовано описово-аналітичний та зіставний методи, відповідно до яких узагальнено спостереження аналізованого лексикографічного матеріалу, зокрема описано терміни, які були вилучені з української технічної термінології у 30-х рр. XX ст. за допомогою термінологічних бюлетенів. Структурний метод сприяв опису словотворчих афіксів досліджуваних термінів. Щоб висвітлити історіографію цього питання, використано аналітико-синтетичне опрацювання термінографічних джерел.

На підставі дослідження лексикографічних праць трьох вітчизняних термінологічних шкіл у статті виявлено такі спільні тенденції унормування української технічної термінології: повернення до терміносистеми несправедливо забутих або силоміць вилучених номінацій; створення нових термінів за українськими словотвірними моделями, відновлення етимологічного написання та звучання технічних термінів; колективне впорядкування науково-технічних словників фахівцями різних технічних галузей і термінографами; спільна позиція вітчизняних термінологічних шкіл – орієнтування на рідномовний ґрунт з урахуванням надбань попередніх поколінь.

Ключові слова: «репресовані» терміни, термінологічні школи, технічна термінологія, термінологічні словники, лексикографія, термінографія.

В статье освещена проблема возвращения к современной технической терминологии идеологически изъятых терминоединиц. Проанализированы «Российско-украинский словарь научной терминологии. Математика. Физика. Науки о Земле и Космосе», изданный в Киеве 1998 г., «Толковый

росийско-украинский-английский словарь по энергетике» под редакцией А. Рудника, изданный в Харькове в 1999 г. и «Русско-украинский словарь по инженерным технологиям» из терминологической серии СловоСвіт, изданный во Львове в 2013 г. Выявлены «репрессированные» термины во всех анализируемых лексикографических трудах, подготовленных и изданных разными украинскими терминологическими школами.

Цель статьи – на основе анализа «репрессированных» терминов, зафиксированных в современных лексикографических трудах, выявить тенденции нормирования украинской технической терминологии, общие для отечественных терминологических школ.

Проанализировав термины на материале этих терминологических работ, отмечено, что авторы всех указанных словарей обоснованно продолжают возрождать аутентичные украинские термины. Они четко на первом месте в словарной статье подают термины, рекомендованные постоянным научным терминологическим семинаром Технического комитета стандартизации научно-технической терминологии Госпотребстандарта и Министерства образования и науки Украины, а также требованиями Государственного стандарта, среди которых терминоединицы, изъятые из технической терминологии во времена тоталитаризма. Показано, что лексикографы Львовской политехники последовательно продолжают традиции украинских терминологов 20-х гг. XX в., Сотрудников Института научного языка ВУАН и используют методы описания терминологического материала, характерные для «золотого десятилетия» украинской терминологии.

В исследовании применены описательно-аналитический и сопоставительный методы, согласно которым обобщены наблюдения рассматриваемого лексикографического материала, в частности описаны термины, которые были изъяты из украинской технической терминологии в 30-х гг. XX в. посредством терминологических бюллетеней. Структурный метод способствовал описанию словообразовательных аффиксов исследуемых терминов. Чтобы осветить историографию этого вопроса, использована аналитико-синтетическая обработка терминологических источников.

На основании исследования лексикографических работ трех отечественных терминологических школ в статье выявлены следующие общие тенденции нормирования украинской технической терминологии: возвращение в терминосистему несправедливо забытых или насильно изъятых номинаций; создание новых терминов по украинским словообразовательным моделям, восстановление этимологического написания и звучания технических терминов; коллективное упорядочивание научно-технических словарей специалистами различных технических отраслей и терминографами; общая позиция отечественных терминологических школ – ориентация на родную почву с учетом достижений предыдущих поколений.

Ключевые слова: «репрессированные» термины, терминологические школы, техническая терминология, терминологические словари, лексикография, терминография.

Відновлення архайчних елементів – звичайний засіб розвитку мови в період національного відродження, адже спроби відновити своє, автентичне, є одним зі способів очистити українське фахове мовлення від наслідків наближення української мови до російської. Як зазначає П. Гриценко, в 20-ті роки XX ст. формувався простір функціонування української літературної мови, а «зміна мовного коду України – заступлення російської мови українською у визначальних сферах спілкування – виростала із задекларованого знесення офіційних заборон й утисків використання української мови і водночас із практичної діяльності широких кіл інтелігенції, об'єднаної організаційно й інтелектуально навколо ідеї побудови україноцентричної держави» [Гриценко, 2018, с. 64]. У цей час укладали термінологічні словники різних галузей знань, бо «йшлося не тільки про створення відповідної технічної літератури українською мовою, а на порядку денному стояла підтримка пориву широких народних мас до української мови і культури» [Гриценко, Бріцин, 2019, с. 4]. Творення українських термінів на засадах народної мови тривало до 30-х років XX ст., відколи розпочалося насильне вилучання українських термінів на політичній основі, адже напрям розвитку наукової мови народів СРСР був вимушено російськовекторним, у зв'язку з чим підлягав «інтернаціоналізації» (тобто перевага надавалася термінові, запозиченому, як правило, з російської мови або за її посередництва) [Вакуленко, 2015].

В Україні на сьогодні є кілька термінологічних центрів, основні з яких у Харкові, Києві та Львові. У Києві – при Інституті української мови (керівник Л. Симоненко). Львівський термінологічний центр був започаткований на кафедрі української мови Львівського національного університету ім. Івана Франка, а 1992 р. Держстандартом України і Міністерством освіти України при Національному університеті «Львівська політехніка» був заснований Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології (керівник Б. Рицар), який

веде широку просвітницьку роботу, виконує державне замовлення на створення держстандартів, а також плідно працює в лексикографічному й організаційному напрямках [Кочан, 2012, с. 60–61]. У 90-х рр. XX ст. створилися термінологічні центри для роботи над окремими галузями виробництва, зокрема в Харкові термінологію нафтогазової промисловості досліджують у Термінологічному центрі при НДПІАСУкртрансгаз під керівництвом М. Гінзбурга.

Оскільки існує кілька термінологічних шкіл, їх представники можуть мати різні погляди на одне й те ж поняття, його лексикографічний опис. Це потребує поєднання зусиль усіх науковців, що займаються упорядкуванням української науково-технічної термінології. Зазначимо, що різноманітними проблемами вітчизняної термінографії на різних етапах її становлення та розвитку займалися М. Вакуленко [Вакуленко, 2015], І. Кочан [Кочан, 2012], З. Куньч [Kunch, 2017], Н. Куземська [Куземська, 2009], В. Мейзерська [Мейзерська, 2007], Г. Наконечна [Наконечна, 1999], В. Пілецький [Пілецький, 2006], Л. Полюга [Полюга, 2007], Л. Симоненко [Симоненко, 2014; Симоненко, 2009], В. Старко [Старко, 2006], Л. Харчук [Харчук, 2019], В. Широков [Широков, 2004] та ін. Ми теж порушували питання розвитку української технічної термінології [Литвин та ін., 2020; Литвин, 2019].

Сучасні словники, які уклали представники різних наукових українських термінологічних шкіл, фіксують багатий виражальний потенціал української мови, творчий підхід авторів до кожного терміна, відображають уважне вивчення й опрацювання досвіду термінологів 20–30-х рр. XX ст. щодо збереження частини українських термінів [Симоненко, 2009, с. 5–8]. Знакові відкриття наших учених мають важливе значення для формування та систематизації технічної термінології в національних стандартах, утворюють державну мову в усіх царинах суспільного буття.

Укладаючи термінологічний словник, особливо перекладний, лексикографи передусім визначаються з терміном матеріалом, тому постає питання щодо повернення в досліджувану термінологію «репресованих» номінацій. Мова йде про терміни, які в 30-х роках XX ст. були вилучені незаслужено, безпідставно, з ідеологічних міркувань – задля насадження російської мови. У 1934–1935 рр. вийшли сумнозвісні Термінологічні бюлетені, які мали на меті «викоренити націоналізм у термінології». Як зазначає Л. Масенко, питомі українські терміни називали «шкідницькими й націоналістичними», «спрямованими на відрив української мови від російської» [Масенко, 2005, с. 14].

Науковці по-різному підходять до цієї проблеми. Г. Наконечна виділяє п'ять підходів до укладання терміносистем: перший підхід – формальний, бо в його основі є кількісний показник – якнайскоріше видання словника; другий – етнографічний, який ґрунтується на ідеї відродження національної термінології, лексикографи прагнуть повернути до сучасної української термінології майже всі терміни «золотого десятиліття»; третій підхід – консервативний, адже його прихильники дотримуються принципу «реальної мови» і виступають за збереження української науково-технічної термінології в такому вигляді, якою вона набула за радянських часів; четвертий підхід – інтернаціональний, який підтримує введення великої кількості запозичень із західноєвропейських мов, особливо з англійської; п'ятий підхід – поміркований, який передбачає упорядкування української науково-технічної термінології з урахуванням історичних, національних, політичних чинників і вироблення її оптимального варіанта [Наконечна, 1999, с. 40].

Натомість В. Пілецький виділяє два підходи: «... існують прихильники принаймні двох термінотворчих традицій, кожна з яких передбачає різний національно-культурний вибір: одні орієнтовані на використання усіх наявних в українській мові способів і засобів, а інші віддають перевагу калькуванню з мови російської» [Пілецький, 2006, с. 11]. Низка науковців наполягає на тому, що радикальна заміна теперішньої наукової лексики термінами 20–30-х рр. минулого століття несе «загрозу штучної реставрації віджилих елементів мови, нав'язування сучасній практиці діалектних застарілих термінів. Реалізація претензійних власних уподобань окремих науковців може зумовити самоізоляцію не лише української наукової мови, а й самої науки» [Гриценко, 2018; Вакуленко, 2015, с. 71; Симоненко, 2009].

Дослідження цієї проблеми є актуальним для україністики, адже порівняння сучасних перекладних термінологічних словників дасть можливість простежити, як до повернення ідеологічно вилучених терміноодиниць підходять лексикографи різних термінологічних

шкіл в Україні, що допоможе вдосконалювати й унормувати науково-технічну термінологію, а також буде підставою для вилучення із сучасної практики тих термінів, які не відповідають духові української мови.

Мета статті – на основі аналізу «репресованих» термінів, зафіксованих у сучасних лексикографічних працях, виявити тенденції унормування української технічної термінології, спільні для вітчизняних термінологічних шкіл. Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі завдання:

- виявити «репресовані» терміни у російсько-українських словниках, виданих у Києві, Харкові, Львові;
- простежити, яким чином у лексикографічних працях різних термінологічних шкіл подані терміни, вилучені в 30-х роках ХХ ст.;
- визначити, які питомі українські словотвірні типи повернено до технічної термінології.

У дослідженні застосовано описово-аналітичний і зіставний методи, відповідно до яких узагальнено спостереження аналізованого лексикографічного матеріалу, зокрема описано терміни, які були вилучені з української технічної термінології. Структурний метод сприяв опису словотворчих афіксів досліджуваних термінів. Щоб висвітлити історіографію цього питання, використано аналітико-синтетичне опрацювання термінографічних джерел.

Для порівняльного аналізу ми взяли «Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос», виданий у Києві 1998 р. [Митропольський, 1998], «Російсько-український словник з інженерних технологій», який вийшов у Львові у видавництві Львівської політехніки 2013 р. [Ганіткевич, Кінаш, 2013], і «Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики», виданий у Харкові 1999 р. [Руднік, 1999].

У передмові до «Російсько-українського словника наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю і Космос», який містить понад 120 тис. термінів і номенів, автори зазначили, що це перша полінаукова лексикографічна праця, яка фіксує «вживані в сучасних російській та українській мовах терміни і найпоширеніші номени понад 50 галузей сучасної науки й техніки» [Митропольський, 1998, с. 5]. Укладачі вказують на те, що у словнику не подано вузькоспеціальні й застарілі терміни і номени, а також новоутворення, які ще недостатньо апробували фахівці. Над цим ґрунтовним термінологічним словником працювали понад 17 років, а за цей час сталися значні зміни в політичному, науково-культурному житті України, тому неодноразово «осучаснювали» словниковий матеріал, узгоджували його з редакціями правопису, але з метою пришвидшення випуску словника вирішили подати «ряд термінів у традиційному вживанні, хоч воно і дискусійне. Наприклад: *водопровід* – *водогін*, *зерноочисний* – *зерноочищувальний*, *зигзагоподібний* – *зигзагуватий*, *рівнодіючий* – *рівнодійний*, *багатоступінчатий* – *багатоступінчастий* – *багатоступеневий*» [Митропольський, 1998, с. 9–10].

У словнику автори звертають увагу на семантичний параметр лексикографічного опису термінів: фіксують омоніми окремими словниковими статтями, подають значення омонімів ремарками і термінологічними словосполученнями, наприклад: термін **заво́д**¹ *техн.* (*предприятие*) заво́д, -ду; **кирпичный з.** цегельний завод; **лесопильный з.** лісопильний завод (тарта́к, -ка, лісопильня); ...**маслобóйный з.** олійний завод (олійниця, олійня)... **заво́д**² *техн.* 1. (*действие*) заве́дення, (*неоконч.* – *еще*) заво́дження; (*пружины* – *еще*) на́крут. -ту, (*неоконч.* – *еще*) накру́чування; 2. (*приспособление*) заво́д, -ду [Митропольський, 1998, с. 185]. З наведеної словникової статті бачимо, що автори подають синоніми, що дає змогу науковцям й інженерам обрати більш вдалий термін. Серед синонімів якраз спостерігаємо терміноодиниці, вилучені у 30-х рр., їх подали в дужках, тому можемо зробити висновок, що ці терміни можна використовувати, але укладачі надають перевагу традиційним термінам.

Автори словника зазначають, що «якщо є два або більше українських відповідників, вони подаються від найбільш нормативного, еквівалентного за значенням і найбільш уживаного до менш нормативного, не зовсім еквівалентного за значенням і менш уживаного» [Митропольський, 1998, с. 8], наприклад: **заво́р** *техн.* проміжок, -жку, заво́р, -ру; (*цель*) цілі́на; **кла́панный з.** клапанний проміжок (заво́р) [Митропольський,

1998, с. 188]; **подшипник техн.** підшипник, -ка, вальниця; **направляющий п.** напрямний підшипник; **несущий п.** несучий підшипник [Митропольський, 1998, с. 511]. **насос техн.** помпа, насос, -са; **бензиновый н.** бензинова помпа [Митропольський, 1998, с. 368]; **масло техн.** масло; (*преимущественно смазочное*) мастило; (*растительное*) олія; (*из плодов оливкового дерева*) оліва; **авиационное м.** авіаційне мастило; **моторное м.** моторне мастило; **шпалопропиточное м.** шпалопросочувальне мастило (масло) [Митропольський, 1998, с. 314]. **масломёр техн.** масломір, -ра, мастиломір, -ра [Митропольський, 1998, с. 314]. На жаль, спостерігаємо, що у вищезазначених словникових статтях є терміни-кальки з російської мови такі, як *масло*, *масломір*, *підшипник* (як нормативне), а *засор*, *насос* (менш уживане). Серед менш уживаних подали й «репресовані» терміни *вальниця*, *мастило*, *щільна*.

Для зручності користування словником у цій лексикографічній праці подані галузеві, граматичні та семантичні ремарки, а також ремарки-відсилання, наприклад: **закалка техн., физ.** 1. (*действие*) загартування. (*неоконч. – еще*) гартування, загартування..., **масляная з.** гартування в олії (в мастилі). 2. (*состояние, свойство*) гарт, -ту, загартування; **непóлная з. техн.** недогарт, -ту [Митропольський, 1998, с. 189]; **несущая техн., физ., суц.** несуча [Митропольський, 1998, с. 385]. У словниковій статті **несущая** багатозначний реєстровий прикметник в одному із значень виступає в ролі іменника, як зазначили в ремарці, але такий термін, на нашу думку, варто вилучити зі словників, бо ця терміноодиниця є калькою. Трапляються, як зазначили автори, в поодиноких випадках дієприкметники на -уч- (-юч-): **вал 2 техн.** вал, -ла; **в. сцепления** вал зчеплення; **ведомый в.** ведений вал; **ведущий в.** ведучий вал; **гребенчатый в.** гребінчастий вал; **шлицевый в.** шліцевий вал [Митропольський, 1998, с. 67]. Цінним у цьому академічному словнику є те, що назви професій послідовно утворені питомо українськими суфіксами **-івник**, **-ар/-яр**, наприклад: **закальщик техн.** гартівник, -ка [Митропольський, 1998, с. 189]; **засольщик техн.** золільник, -ка, золяр, -ра [Митропольський, 1998, с. 188]. В одній словниковій статті автори подають назви осіб за професією чоловічого роду та фемінітиви, наприклад: **облицовщик** личкувальник, -ка; -щица личкувальниця [Митропольський, 1998, с. 6]. У вищезазначеному словнику укладачі помірковано підходять до упорядкування української науково-технічної термінології, враховують історичні, національні, політичні умови.

1999 р. у Харкові вийшов друком «Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики» за редакцією А. Рудніка. Поштовхом до укладання словника, як зазначили автори в передмові, послужила відсутність сталої української технічної термінології, яка довгий час з відомих причин розвивалася дуже повільно і нині перебуває у стадії свого формування, зумовлює значні труднощі в роботі виробників, проєктантів, науковців та керівників різних рівнів. У створюваних документах для опису одних і тих самих понять використовуються різні терміни, а деякі з них мають вільне тлумачення, яке не збігається в різних документах і перешкоджає фахівцям, негативно позначається на результатах їхньої діяльності. У словнику зафіксовано стандартизовані та рекомендовані терміни з енергетики та суміжних галузей знання [Руднік, 1999, с. 5]. Беззаперечною позитивною рисою словника є поєднання функції тлумачення термінів з функціями їх перекладу з англійської, російської або української мов на дві інші, науково обґрунтовані та чітко сформульовані визначення термінів відповідно до правопису 1993 р., що вказує на вдалу спробу уніфікування української термінологічної системи енергетики [Харчук, 2019, с. 354]. Автори у передньому слові зауважили, що, формуючи словник, поставили собі за мету забезпечити відповідність (еквівалентність) російських термінів, стандартизованих у міждержавних стандартах (ГОСТ), та українських термінів, стандартизованих у Державних стандартах України (ДСТУ). Тому в окремих випадках узяті з ДСТУ українські відповідники не є прямим перекладом стандартизованих у ГОСТ російських термінів, бо укладачі виявили численні порушення норм чинного Правопису (у тому числі в Державних стандартах України), а також розбіжності між переліченими джерелами (між різними Державними стандартами України, між словниками, між словниками та окремими державними стандартами України) щодо перекладу на українську мову деяких поширених термінів та термінологічних сполучень, щодо вживання тих чи інших слів у певних значеннях, у тому чи іншому контексті. Автори наголошують також на тому, що в наш час відбувається бурхливий процес розвитку як фахової

мови, так і української мови в цілому, який супроводжується відновленням необґрунтовано вилучених у різні часи українських термінів, вилученням невдалих запозичень та кальок, переглядом деяких правописно-стилістичних норм [Руднік, 1999, с. 7]. Для порівняння візьмемо терміноодиниці, які ми розглянули вище, бачимо, що автори не подають кальок з російської мови до таких термінів: **ведомый вал** тяжкий вал; **ведущий вал** тяговий вал [Руднік, 1999, с. 48]; **зазор** проміжок [Руднік, 1999, с. 119]; **несущий** носійний (*властивість*), тримальний (*стосовно навантаги*) [Руднік, 1999, с. 730]. У цьому словнику знаходимо як нормативні такі терміни: **насос**, помпа [Руднік, 1999, с. 259], як варіант подали термін *помпа*; до терміна **холостий хід** вживають *холостий хід* [Руднік, 1999, с. 739], а як варіанти *ненавантажений*, *неробочий*. Отже, автори цієї лексикографічної праці теж помірковано підходять до перекладу термінів з російської мови на українську, залишаючи як нормативні терміноодиниці, які набули поширення за радянських часів, а «репресовані» терміни потрапляють як варіантні.

2000 р. в НУ «Львівська політехніка» започатковано термінографічну серію *СловоСвіт*. Лексикографи цього закладу продовжують традиції українських термінологів 20-х рр. XX ст., працівників Інституту наукової мови ВУАН і вважають, що для формування національних термінологічних систем доцільно залучати і діалектні слова, ремісничу лексику різних регіонів України, використовують методи опису термінологічного матеріалу, характерні для «золотого десятиліття». Розглянемо, як подали автори «Російсько-українського словника з інженерних технологій» деякі «репресовані» терміни. Ця лексикографічна праця містить 42 тис. термінів (деякі з тлумаченнями) з технологічних процесів у металообробній і будівельній справі, металургії, гірництві, енергетиці, теплотехніці, хімічній промисловості, а також суміжні терміни з фізики, математики і хемії, ураховано також загальновживані слова, що є складниками відповідних термінів. Як зазначають автори, у словнику враховано вимоги Державного стандарту України ДСТУ 3966-2009 «Засади та правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 12–13]. Вони підкреслили, що «у словнику закладено засади відновлення автентичності української мови: *масло* → *олива*, *олія*, *олій*; *гайка* → *мутра*. Назви нафтопродуктів (*бензина*, *парафіна*), до складу яких входять вуглеводні, схвалила кафедра технології нафти Національного університету «Львівська політехніка» (Російсько-український словник з хемії та хемічної технології. – Львів, Вид-во ДУ «Львівська політехніка», 1993). Для добору термінів словника використано науково-технічну літературу, яка стосується інженерних технологій, сучасні загальні та фахові російсько-українські науково-технічні словники і словники 30-х років минулого сторіччя» [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 13]. Цікавими є терміни-синоніми, які відображають багатство української мови, допомагають опанувати її словотворчі засоби, наприклад: **зазор** 1. прозір, -зору, просвіт, -ту, проміжок, -жку; 2. щіліна, -ни, люз, -зу [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 126]; **несущий** 1. носійний (*властивість*); 2. тримальний (*стосовно навантаження*) [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 257]; **паяльник** лютнік, -ка, лютівник, -ка; **паяльщик** лютувальник, -ка, лютар, -ря [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 301]; **насос** помпа, -пи, смок, -ка [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 248]; **масло** 1. (*технічне*) оліва, -ви, мастіло, -ла; 2. (*тваринне*) масло, -ла, товщ, -щу; 3. (*рослинне*) олія; 4. (*мінеральне*) олій, -лію [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 210]. Автори словника зазначили, що на першому місці української частини словникової статті поставили головний термін-відповідник, а далі – дорядні, різнозначні терміни подають, вказуючи значення у дужках [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 6–7]. Зауважимо, що в цій лексикографічній праці є значно більше термінів, рекомендованих у словниках-проектах 20–30-х років XX ст., наприклад: *щіліна*, -ни, *люз*, -зу; *лютнік*, -ка, *лютівнік*, -ка; *лютувальник*, -ка, *лютар*, -ря; *помпа*, -пи, *смok*, -ка. За нашим спостереженням, такі терміни не траплялись у словниках, виданих у Києві та Харкові. Отже, автори цієї лексикографічної праці прагнуть повернути до сучасної української термінології якнайбільше політично вилучених термінів.

У 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст., як бачимо із зазначених вище словників, в унормуванні терміносистем на лексичному рівні науковці використовують, крім усталених за останні 80 років термінів, терміни-синоніми, залучаючи терміноодиниці «золотого десятиліття». У радянський період, як зауважив М. Вакуленко, намагались уникати синонімів у тер-

мінології, щоб «спростити» переклад і «полегшити» автоматичну обробку текстів, незважаючи на очевидне збіднення наукової мови внаслідок такої процедури... Отже, в більшості українських словників радянської доби вживаються насамперед так звані «інтернаціоналізми» (у тому числі російські кальки, як-от: *накачка*, *датчик* тощо), надміру часто трапляються невластиві українській мові активні дієприкметники із суфіксами -ач- (-яч-), -уч- (-юч-) на зразок *біжучий*, *несучий* тощо, скальковані з російських дієприкметникових форм, і замало справді українських термінів [Вакуленко, 2015, с. 71].

Проаналізувавши словники, видані в Києві, Харкові та Львові після здобуття незалежності, ми простежили відновлення термінних номінацій, що відповідають духові української мови, але з ідеологічних міркувань були вилучені (*засор* – *проміжок*, *масло* – *мастило*, *олива* тощо). Автори розглянутих словників обґрунтовано продовжують відроджувати автентичні українські номінації: чітко на першому місці подають терміни, рекомендовані постійним науковим термінологічним семінаром Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держспоживстандарту та Міністерства освіти і науки України, а також вимогами Державного стандарту. За нашими спостереженнями, багато номінацій, вилучених за часів тоталітаризму, нині повернуті до вжитку. У словнику, який підготували лексикографи Львівської політехніки, зафіксовані терміноодиниці, не виявлені у двох інших словниках. Це «репресовані» терміни, які автори подали після головних відповідників як допустимі (*арматурник*, -ка, *риштурник*, -ка). Терміноодиниці, план вираження чи план змісту яких не відповідає сучасним нормам української літературної мови, в аналізованих словниках не зафіксовані.

Таким чином, на підставі аналітико-синтетичного опрацювання лексикографічних праць трьох вітчизняних термінологічних шкіл виявлено такі спільні тенденції унормування української технічної термінології:

1. Прагнення повернути несправедливо забуті або силоміць вилучені терміноодиниці, що відповідають нормам української літературної мови. Це спричиняє збільшення кількості термінів-синонімів, оскільки новостворені та повернені номінації в термінографічних працях часто вживаються паралельно (*підшипник* – *вальниця*; *насос* – *помпа*).

2. Створення нових терміноодиниць за українськими словотвірними моделями. Лексикографи українських термінологічних шкіл вживають у словниках такі питомі українські словотвірні типи: -**альн-** (*гальмувальний*, *фільтрувальний*); -**івн-** (*гамівний*, *руйнівний*); -**ійн-** (*ізоляційний*, *металургійний*); -**овання** (*устатковання*, *штамповання*); -**н(я)** (*лісопільня*, *олійня*); -**льн-** (*різальний*, *фільтрувальний*); -**вн-**, -**овн-** (*застосовний*, *здеформований*). Відбувається відновлення етимологічного написання та звучання технічних термінів згідно з новою редакцією українського правопису (термінографічна серія *СловоСвіт*). Варто зауважити, що провідні термінографи у своїх працях вживають і поступово впроваджують автентичні норми української літературної мови.

3. Позитивною рисою є колективне впорядкування науково-технічних словників фахівцями різних технічних галузей і термінографами, що дає змогу точніше передати сутність складних технічних понять, уникнути неточностей і підвищити чіткість дефініції.

4. Спостерігаємо спільну позицію трьох вітчизняних термінологічних шкіл, що розвивають сучасну українську наукову термінологію – орієнтування на рідномовний ґрунт з урахуванням надбань термінологів попередніх поколінь.

Усі ці тенденції сучасної української технічної термінології вербалізують рух технічних розробок, інженерних рішень і вітчизняної науково-технічної думки загалом. З 90-х рр. ХХ ст. і донині українська термінологія зазнала багатьох позитивних змін. Процеси її унормування та вдосконалення непрості, і після кількох десятиліть вимушеного «наближення мов» не відбуваються швидко та злагоджено, що частково зумовлено розбіжностями в поглядах науковців, консерватизмом, а також позалінгвальними чинниками. Однак відновлення національної ідентичності в науково-технічній термінології невинно відбувається на всіх мовних рівнях – лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному.

Розглянуте питання, що стосується повернення вилучених терміноодиниць, не є вичерпаним і потребує подальших досліджень. Перспективними напрямками вважаємо такі:

порівняльний аналіз лексикографічних праць різних галузей знання щодо відновлення «репресованих» за часів тоталітаризму термінів; науково обґрунтоване визначення можливості заміни в галузевих терміносистемах недоречно запозичених іншомовних терміноодиниць штучно вилученими в радянські часи номінаціями тощо.

Список використаної літератури

- Вакуленко М.О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 361 с.
- Городиловська Г.П., Наконечна Г.В., Литвин О.Г., Булик-Верхола С.З., Харчук Л.В. Українське словникарство: історія, теорія, практика: колективна монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 208 с.
- Гриценко П., Бріцин В. Цінне джерело формування української наукової мови [передмова]. *Словник технічної термінології (загальний)* / за ред. І. Шелудько, Т. Садовського. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2019. С. III–XX.
- Гриценко П.Ю. Стратегії сучасних лінгвістичних досліджень і завдання академічної лінгвоукраїністики (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 18 квітня 2018 року). *Вісник НАН України*. 2018. № 6. С. 64–74.
- Кочан І. Українське термінознавство в іменах. Львів: Літопис, 2012. 292 с.
- Куземська Н. Проблеми культури української мови в проектах національних стандартів України (про «пихаті твердження» стосовно «металевих шкарпеток» і «книжкових пам'ятників»). *Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу*. К.: Наукова думка, 2009. С. 27–47.
- Литвин О. Генеза української технічної термінології. Куньч З.Й., Фаріон І.Д., Васишин І.П., Литвин О.Г., Ментинська І.Б. *Український науковий термін: діахронний контекст*: монографія. Львів: Галицька вид-а спілка, 2019. С. 100–129.
- Мейзерська І.В. Лексикографічна параметризація: структурний та функціональний аспекти. *Вісник Сумського державного університету*. 2007. № 1. Т. 1. С. 151–155.
- Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення. Львів: Кальварія, 1999. 110 с.
- Пілецький В.І. Український термін як національно-культурне явище. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2006. Вип. 38. Ч. І. С. 47–56.
- Полюга Л. Проблематика процесів творення термінологічних словників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету: Мовознавство*. Тернопіль, 2007. № 1 (16). С. 255–265.
- Російсько-український словник з інженерних технологій: понад 40000 термінів / за ред. М. Ганіткевич, Б. Кінаш. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. 1024 с.
- Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / за ред. Ю.О. Митропольського. К.: Наукова думка. 1998. 892 с.
- Симоненко Л. Термінологічні справи сьогодення. *Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу*. Київ: Наукова думка, 2009. С. 5–8.
- Симоненко Л.О. Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство*. 2014. № 4. С. 28–35.
- Старко В. Активні елементи в термінологічному словнику. *Вісник: Проблеми української термінології*. 2006. № 559. С. 70–77.
- Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики. Основні терміни: понад 3500 термінів / за ред. А.А. Рудніка. Харків: ВАТ УЦЕБОПнафтогаз, 1999. 752 с.
- Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду / за ред. Л. Масенко. К.: Києво-Могилянська академія, 2005. 399 с.
- Харчук Л.В. Відображення української електроенергетичної термінології у вітчизняній лексикографії кінця XX – початку XXI ст.. *Термінологічний вісник*. 2019. Вип. 5. С. 352–359.
- Широков В.А. Феноменологія лексикографічних систем. К.: Наукова думка, 2004. 328 с.
- Kunch Z., Kharchuk L., Syerov Y., Fedushko S. Development of concept of terminological online assistant for electric power engineering specialists. *Proceedings of the 12th International Scientific and Technical Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT 2017)*. Lviv, Ukraine 5–8 September 2017. Lviv: IEEE, 2017. Vol. 1. P. 83–86.

“REPPRESSED” TERMS IN TRANSLATION DICTIONARIES OF UKRAINIAN TERMINOLOGICAL SCHOOLS

Oksana H. Lytvyn, Lviv Politechnic National University (Ukraine)

e-mail: ioksanalitvyn@gmail.com

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-29

Key words: “repressed” terms, terminological schools, technical terminology, terminological dictionaries, lexicography, terminography.

This article elucidates a problem of restoring ideologically removed terminological units to modern technical terminology. “Russian-Ukrainian dictionary of scientific terminology. Mathematics. Physics. Earth and Space Sciences”, published in Kyiv in 1998, “Defining Russian-Ukrainian-English Dictionary of Energy” edited by A. Rudnik, published in Kharkiv in 1999 and “Russian-Ukrainian Dictionary of Engineering Technologies” from the terminographic series Word World, published in Lviv in 2013 were analyzed. “Repressed” terms have been found in all analyzed lexicographic works, prepared and published by various Ukrainian schools. Having analyzed the term material of these terminological works, it has been noted that all the authors of mentioned dictionaries reasonably continue to revive the authentic Ukrainian terms.

The purpose of the article is to identify tendencies of standardization of Ukrainian technical terminology, common for domestic terminological schools, on the basis of the analysis of “repressed” terms recorded in modern lexicographical works. In the dictionary article they clearly put terms on the first place, that are recommended by the permanent scientific terminological seminar of the Technical Committee for Standardization of Scientific and Technical Terminology of Derzhspozhyvstandart and the Ministry of Education and Science of Ukraine, as well as the requirements of the State Standard. It was discovered that lexicographers of Lviv Polytechnic consistently continue the traditions of Ukrainian terminologists of the 1920s, who were employees of the Institute of Scientific Language of the Ukrainian Academy of Sciences, and use methods of describing terminological material typical for the “golden decade” Ukrainian terminology. Descriptive-analytical and comparative methods are applied in the study, according to which the observation of the analyzed lexicographic material is generalized, in particular, the terms that were removed from the Ukrainian technical terminology in the 30s of the twentieth century by terminological bulletins are described. The structural method contributes to the description of word-forming affixes of the studied terms. Analytical and synthetic elaboration of terminographic sources is used to shed light on the historiography of this issue.

Based on the analytical-synthetic elaboration of lexicographic works of three domestic terminological schools, the article reveals the following common tendencies of standardization of Ukrainian technical terminology: return to the terminology of unfairly forgotten or forcibly removed nominations; creation of new terms according to Ukrainian word-forming models, restoration of etymological writing and sounding of technical terms; arranging scientific and technical dictionaries by teams of authors – specialists in various technical fields and terminographs; the common position of domestic terminological schools is to focus on the native language soil, taking into account the achievements of previous generations.

References

- Hanitkevych, M., Kinash, B. (eds). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk z inzhenernykh tekhnolohii: ponad 40000 terminiv* [Russian-Ukrainian dictionary of engineering technologies: over 40,000 terms]. Lviv, Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki Publ., 2013, 1024 p.
- Hrytsenko, P., Britsyn, V. *Tsinne dzherelo formuvannia ukrainskoi naukovoï movy [peredmova]* [A valuable source for the formation of the Ukrainian scientific language (preface)]. Sheludko, I., Sadovskiy, T. (eds). *Slovnyk tekhnichnoi terminolohii (zahalnyi)* [Glossary of technical terminology (general)]. Kyiv, Vydavnychy dim Dmytra Buraho Publ., 2019, pp. III-XX.
- Hrytsenko, P.Yu. *Stratehii suchasnykh linhvistychnykh doslidzen i zavdannia akademichnoi linhvoukrainistyky (za materialamy naukovoï dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 18 kvitnia 2018 roku)* [Strategies of modern linguistic research and tasks of academic linguo-Ukrainian studies (based on the materials of the scientific report at the meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on April 18, 2018)]. *Visnyk NAN Ukrainy* [Bulletin of the NAS of Ukraine], 2018, issue 6, pp. 64-74.
- Kharchuk, L.V. *Vidobrazhennia ukrainskoi elektroenerhetychnoi terminolohii u vitchyznianiï leksykohrafiï kintsiaXX – pochatku XXI stolittia* [Reflection of Ukrainian electric terminology in domestic lexicography of the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries]. *Terminolohichniy visnyk* [Terminological Bulletin], 2019, issue 5, pp. 352-355.
- Kochan, I. *Ukrainske terminoznavstvo v imenakh* [Ukrainian terminology in names]. Lviv, Litopys Publ., 2012, 292 p.

Kunch, Z., Kharchuk, L., Syerov, Y., Fedushko, S. Development of concept of terminological online assistant for electric power engineering specialists. *Proceedings of the 12th International Scientific and Technical Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT 2017)*. Lviv, Ukraine 5-8 September 2017. Lviv, IEEE, 2017, vol. 1, pp. 83-86.

Kuzemska, N. *Problemy kultury ukrainskoi movy v proektakh natsionalnykh standartiv Ukrainy (pro "pykhati tverzhennia" stosovno "metalevykh shkarpetok" i "knyzhkovykh pamiatnykiv")* [Problems of Ukrainian language culture in the drafts of national standards of Ukraine (about "haughty statements" in relation to "metal socks" and "book monuments")]. *Ukrainska naukova terminolohiia. Problemy perekladu* [Ukrainian scientific terminology. Translation problems]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 2009, pp. 27-47.

Lytvyn, O. *Heneza ukrainskoi tekhnichnoi terminolohii* [Genesis of Ukrainian technical terminology]. Kunch, Z.Y., Farion, I.D., Vasylyshyn, I.P., Lytvyn, O.H., Mentynska, I.B. *Ukrainskyi naukovyi termin: diakhronnyi kontekst* [Ukrainian scientific term: diachronic context]. Lviv, Halytska Vydavnycha spilka Publ., 2019, pp. 100-129.

Lytvyn, O.H., Horodylovska, H.P., Nakonechna, H.V., Bulyk-Verkhola, S.Z., Kharchuk, L.V. *Ukrainske slovnkarstvo: istoriia, teoriia, praktyka: kolektyvna monohrafiia* [Ukrainian vocabulary creation: history, theory, practice: collective monograph]. Lviv, Halytska vydavnycha spilka Publ., 2020, 208 p.

Masenko, L. (ed.). *Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu* [Ukrainian language in the 20th century: the history of linguicide]. Kyiv, Vydavnychy dim "Kyievo-Mohylianska akadtmia" Publ., 2005, 399 p.

Meizerska, I.V. *Leksykohrafichna parametryzatsiia: strukturni ta funktsionalnyi aspekty* [Lexicographic parameterization: structural and functional aspects]. *Visnyk Sumskogo derzhavnogo universitetu* [Bulletin of Sumy State University], 2007, vol. 1, issue 1, pp. 151-155.

Mytropolsky, Yu.O. (ed.). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk naukovoï terminolohii. Matematyka. Fizyka. Tekhnika. Nauky pro zemliu ta kosmos* [Russian-Ukrainian dictionary of scientific terminology. Mathematics. Physics. Technics. Earth and space sciences]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1998, 892 p.

Nakonechna, H. *Ukrainska nauko-tekhnichna terminolohiia. Istoriia i sohodennia* [Ukrainian scientific and technical terminology. History and the present]. Lviv, Kalvariia Publ., 1999, 110 p.

Piletskyi, V.I. *Ukrainskyi termin yak natsionalno-kulturne yavyshe* [Ukrainian term as a national and cultural phenomenon]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna* [Bulletin of Lviv University. Philological series], 2006, issue 38, pp. 47-56.

Poliuha, L. *Problematyka protsesiv tvorennia terminolohichnykh slovnykiv* [Problems of creation processes of terminological dictionaries]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho nats. ped. un-tu: Movoznavstvo* [Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University: Linguistics], 2007, issue 1 (16), pp. 255-265.

Rudnik, A. (ed.). *Tlumachnyi rosiisko-ukrainsko-anhliiskyi slovnyk z enerhetyky. Osnovni terminy: ponad 3500 terminiv* [Explanatory Russian-Ukrainian-English dictionary on energy. Key terms: over 3500 terms]. Kharkiv, VAT UCEBOPnaftogaz Publ., 1999, 752 p.

Shyrovok, V.A. *Fenomenolohiia leksykohrafichnykh system* [Phenomenology of lexicographic systems]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 2004, 328 p.

Starko, V. *Aktyvni elementy v terminolohichnomu slovnyku* [Active elements in the glossary]. *Visnyk: Problemy ukrainskoi terminolohii* [Bulletin: Problems of Ukrainian terminology], 2006, issue 559, pp. 70-77.

Symonenko, L. *Terminolohichni spravy sohodennia* [Today's terminological matters]. *Ukrainska naukova terminolohiia. Problemy perekladu* [Ukrainian scientific terminology. Translation problems]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 2009, pp. 5-8.

Symonenko, L.O. *Ukrainska terminohrafiia: stan i perspektyvy* [Ukrainian terminology: state and prospects]. *Movoznavstvo* [Linguistics], 2014, issue 4, pp. 28-35.

Vakulenko, M.O. *Ukrainska terminolohiia: kompleksnyi linhvistychnyi analiz* [Ukrainian terminology: complex linguistic analysis]. Ivano-Frankivsk, Foliant Publ., 2015, 361 p.

Одержано 7.02.2021.